

Az Ádám által látott Arc(ok)

PETRES LÁSZLÓ

„Miért szövegetem tehát eléd
annyi esemény szálát?”¹

A korai keresztény egyház életében jelentős szerepet töltöttek be a teológusok közötti hitviták. A pasztorációs munka, az egyházi hierarchia kiépítése mellett az ecclesia a viták során a külső és belső kritikák támadásában kidolgozta doktrínáit, feltárta tanításának „rejtett igazságait”.² Az apologéták írásainak erősen polemizáló jellegét a római államhoz, a hellén kultúrához, a zsidósághoz és a pogányokhoz való viszony tisztázása adta.

A Krisztus utáni 4–5. századra kialakulóban van egy olyan közös filozófiai-teológiai nyelv, amely magába foglalja a Plótinosz közvetítette platonizmust, Arisztotelész lélekfilozófiai és logikai tárgyú írásainak, a szkeptikus, sztoikus, valamint az epikureus iskoláknak a problémafelvetési, -kezelési eljárásait, nyelvezetét. A közös nyelv lehetőséget teremt a problémafelvetések egységes elbírálásához és a különböző nézetek kritikájához.

Ebből a nyelvből megpróbálták kizárni – nem mindig egyértelmű sikerrel – a korszakban jelen levő különböző gnosztikus és eretnek szekták kánonon kívüli kérdésfeltevéseit, sajátos nyelvi világát. A kánonból való kitagadás, az eretnek gondolatok kiátkozása fontos lépés volt a világalomra törő vallás öndefiníciója építésében, a legitimációs stratégiáinak kidolgozásában. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a hagyományos filozófiai kérdéseknek a Szentírás perspektívájából történő, annak nyelvezetét és

¹ Vö. A. Augustinus: *Vallomások*. Gondolat. Budapest, 1982. 344.

² Vö.: „Íme, az eretnekek helytelenítése hozza napfényre, hogy miképpen gondolkodik egyházad, és mi rejlik az igaz tanításban.” – A. Augustinus: *Vallomások*. 207.

érvelési módját felhasználó újraértelmezése, az evangéliumi helyek tisztázása.

A teremtett emberi természet problémaköréhez kapcsolódó – következményeiben talán – legjelentősebb disputa az észak-afrikai város, Hippo püspöke, Ágoston (354–430) és a brit szigetekről származó Pelagius (350?–418?) között zajlott le. Kettejük vitája során olyan kérdések, fogalmak implikálódtak, mint a teremtés, a bűn, bűnösség, a jó és a rossz, a kegyelem és megváltás, az örökévalóság és az idő. A fogalmak és az elméleti alapállások tisztázása közben átláthatóvá és formalizálhatóvá váltak azok a problémaszervezetek, amelyek a későbbi századok során lényegileg nem változtak.

A vizsgált szerzők a Krisztus utáni 4–5. század fordulóján éltek és tevékenykedtek. Az Ágoston és Pelagius vitájában felmerülő kérdéskomplexumot ezen a korszakon belül vizsgálom. Ezért a fogalmak, kérdésfeltevési módozatok kialakulásának és hatástörténetének különböző aspektusait nem, vagy csak annyiban érintem, amennyiben a gondolatmenet érthetősége, koherenciája azt megkívánja.

A 411-es évi karthágói zsinat határozata, majd 412-ben egy császári rendelet lezárja a 3. századtól húzódó donatista vitát. A rendelet törvényen kívül helyezi a donatistákat, papjaikat száműzi, vagyonukat elkobozzák, és súlyos pénzbírsággal sújtják az elhajlókat. 410-ben az Alarich vezette gótok kifosztják Rómát, a menekültek a görög keletre vagy az észak-afrikai tartományokba húzódnak vissza. A fővárost elhagyók között van Pelagius, aki barátjával, a jogász Caelestiusszal partra száll Hippóban. Az Ágostonnal való találkozás elmarad, ugyanis a püspök teljes figyelmét a donatistákkal folytatott vita köti le.³ Pelagius továbbutazik Jeruzsálembe, Caelestius Hippóban marad, és nagy lendülettel kezdi el hirdetni barátja nézeteit. 412-ben a II. karthágói zsinat és Ágoston is elítéli a pelagiánus Caelestiust, mert „tagadja a kegyelem szükségességét és az eredendő bűnt”. Caelestius Epheszoszba távozik. A történetek ellenére Ágoston még 413-ban is udvarias levélben köszönti Pelagiust. A következő évben a gazdag karthágói Probi család leánya, Demetrias, mint megszentelt szűz, apáca lett. Erre az alkalomra, a család felkérésére számos egyházi méltóság írt méltatást. Pelagiushoz írott levele Ágoston mélységes ellenkezését váltotta ki. 415 végén egy jeruzsálemi zsinat döntése után, a jeruzsálemi püspökök Diospolisban felmentik Pelagiust, aki itt elhatárolja magát Caelestius tételeitől. A karthágóiak továbbra is elítélik „az imádságot és a gyermekkeresztiséget tagadó” pelagiánusokat, tanításaikat nem azonosítják azonban a

³ Annak eldöntése, hogy a szentségek kiszolgáltatásának a pap vagy Krisztus-e a biztosítéka.

Pelagiuséival. A nézeteltérést mindkét fél a pápánál, majd a császári udvarnál reméli megoldani. Ágoston sikeres lobbizása eredményeként a ravennai udvar 418. április 30-án egy rendeletben kitiltja a pelagiánusokat Rómából. A 419-es évi pápaválasztáskor még két rivális püspököt szentelnek fel, befolyásukat erősítendő. A pelagiánusok 428-ban Konstantinápolyhoz fellebbeznek, ahol elnyerik Nestorios püspök támogatását. A 431-es Epheszoszi zsinat eretnekséggel vádolja meg Caelestius követőit, és kiközösíti őket az egyházból. Híveik még a 6. században is felbukkannak Galileia környékén.

Ágoston mediolanumi megtérése a keresztény hithez és egyházhoz (386.) egybeesett a plótinuszi, platóni írásokkal és Ambrus püspök Szentírás-magyarázataival való intenzív találkozásával. A manicheizmus kihívó felfogása az emberi természetről, a test és a lélek kapcsolatáról, a rossz evilági jelenlétéről ösztönző hatással volt a keresztény atyákra. Ágoston a rosszról való elképzelés, valamint a racionalitás deklarált igénye közelítette, majd távolította el a manicheizmustól. A 386-ban írt, *A boldog életről* [De beata vita] című írásában már a plótinuszi hármasság, az Egyből kiáradó Szellem és a Szellemből kiáradó Lélek struktúrája az irányadó a rossz értelmezésében. De amíg egy plótinuszi értelmezésben a lélek a bűnt elszenved, így csorbítva az isteni igazságosságot, mert az engedi, hogy a bűn megtörténjen, addig Ambrus tanítása a szabad akaratról már úgy illeszkedik a hármasságba, hogy az a hit számára is elfogadható lesz. A manicheizmusnak a rosszról vallott szubsztancialista elképzelése és etikai szkepszise azonban erős nyomot hagyott Ágostonban. Ennél a hatásnál csak az újplatonikus hagyomány erősebb. Ez utóbbi felfogás szerint a bölcsélet célja a legfőbb jó elérése. A tudás útja a beteljesült jó, a boldogság felé az erénnyel kell párosulnia. Ágostonnak a megtéréssel egy időben kibontakozó alkotói korszakát szokás keresztény neoplatonizmusként megnevezni. A platonista könyveket Pál apostol leveleinek szellemében vizsgálta. *A szabad akaratról* [De libera arbitrio] c. írása, amelyet a megtérésétől Hippo város segédpüspökévé való megválasztásáig tartó időszakban írt (387–388., 391–395.), jól mutatja folyamatában az akaratszabadság és a rossz viszonyának újraértékelését. Erre a dialógusra támaszkodik több ponton is Pelagius *A természetről* [De natura] c. értekezése megírásában, amit a maga során Ágoston *A természetről és a kegyelemről* [De natura et gratia] c. művében bírál. A 397–400. között írott *Vallomásokat* [Confessiones] a pelagiánus vita időszakában két nagy dogmatikai igényű munka, *A szentháromságról* [De trinitate, 400–416.] és az *Isten városáról* [De civitate dei, 413–426.] követ. A *Vallomások* láthatóan összegző igénnyel készült, egy adott időszak pontos, szellemi lenyomata. Azonban az életút analízise a keresztény szubjektum megtalálása egyben, ami

a kérdésfelvetések perspektíváját az egyetemes emberi kondíció felé tágitja. Amennyiben ez az egyetemesség a keresztény hitigazságokon belül artikulálódik.

A vita kiindulópontját az eredendő bűn eltérő értelmezésében kell keresni. Ágoston, de Pelagius is, itt, ebben a kérdésben Pál apostol leveleihez nyúl vissza, mint forráshoz, referenciához. Platonizáló álláspontja és a *Vallomásokban* feltárt életút-tapasztalatai alapján Ágoston a rómaiakhoz írott levélnek egy kiélezett értelmezését nyújtja. Az ágostonival ellentétes álláspontot a Rómában lelki vezetőként ismert Pelagius moralizáló beállítottsága jelenti.

Az eredendő bűn az, amely Ádám vétke, botlása révén jelent meg, lépett be a világba.⁴ A bűnösség állapota kihat az egész emberiségre, Ádám bűne – az eredendő bűn – átszarmazik minden utódjára. Jogi terminusként olyan örökség jelölőjévé válik, amelyet minden ember születésétől fogva megkap, és a maga során tovább is ad, így járulva hozzá a bűnösség állapotának fenntartásához. A bűn által pedig a halál jelent meg a világban. Vajon milyen elégtételt tartogat az ember számára a bűn fenntartása a világban, ami még a halálfélelemnél is erősebb?

Krisztus, a megtestesült Ige, a valóságos ember – vagyis test, lélek és értelem egysége – felvállalta a világ bűneit, elhozta a kegyelem által az örök élet ígérését. A Pál apostol által megvont párhuzamot,⁵ amellyel ő a vétkes Ádámot, mint olyan figurát, amely két részre osztja az emberiség történelmét, beemeli Krisztus eljövetele mellé, aki úgyszintén megosztja a történelmet az előbbi tettének fordítottjaként, Ágoston veszi át és látja meg benne azt a bűnt, ami az időben átöröklődött, és amely transz-historikus faktumként az emberiséget egységbe fonja. Az eredendő bűn az a rossz, amelyben minden bűn jelen van.⁶ Az eredendő bűntől való megszabadulás nem képezheti a történelem célját. A történelem célja, értelme azon kívül esik, így az egyes emberé is. Ha az eredendő bűn megragadhatatlan a személyes történelemben, pillanatnyi vétségeinket annál következetesebben kell megragadnunk. Tudatosítani minden bűnt az egyéni historikum jelentőségét hangsúlyozza, az időét. Ha az üdvözülés, a bűnök bocsánata nem a lélek földi jelenlétéhez kötött, akkor felmerül a lélek preegzisztenciájának gondolata is. Ez a probléma Ágostonnak *A szabad akaratról* c. munkájában kerül kifejtésre. A halhatatlan lélek nem lehet teremtett entitás, mondja Ágoston, nem támadhat fel, és nem lehet elpusztítani. Ez pedig veszélybe sodorná a teremtésről kialakított elképzelést. A preegzisztens lélekkel megjele-

⁴ Vö. Pál, Róm 5,12.

⁵ Róm 5,11–15.

nik a platóni anamnézis tana is, és egy személytelen isten képe is kirajzolódik. Ágoston a könyv végére szakít ezen elképzelésével. Ha a lélek élő, mondja, akkor valakinek éltetnie is kell őt. Akkor viszont nem lehet halhatatlan, ha életének van határa és kezdete. Ez az álláspont az arisztotelészi felfogáshoz áll közel. Ágoston végül egy olyan megoldást javasol, amelyben a lélek a halál után kap halhatatlanságot.

Az ágostoni stratégiában az isteni igazságosság az, amiért a rosszat vizsgálni kell. Amit meg kell magyarázni, az, hogy a szabad akarati döntés a rossz oka. Ha az erkölcsi rossz az ember szabad elhatározásából ered, akkor az isteni büntetés jogosságát nem lehet kétségbe vonni. Az isteni büntetést, a felelősségre vonást pedig nem lehet erkölcsi imperativusként kezelni, nincs alap rá. Az igazságos döntések alapját úgy kell racionalizálni, hogy az az ember testi, lelki és értelmi egységében nyerjen megalapozást. Ebben a gondolatmenetben Ágoston számára a nagy kihívást az jelentette, hogy az eredendő bűn fogalmából kiindulva az isteni elutasításon keresztül eljuthasson a kegyelmi kiválasztásig. Ha az ember képtelen a kiválasztás okához eljutni, azt felfogni és megérteni, akkor legalább annak mechanizmusát igyekszik feltárni. Ez pedig ismételten visszavezet az eredendő bűn, a rossz problémájához.

A már említett ágostoni írásban a lélek hármas felosztása, a platóni harmónia is megjelenik. Ennek megbomlása, az értelem szenvedélye kiindulópontját képezi minden alacsonyabb rendű szenvedélynek, a bűn uralmának. Ágoston itt még úgy véli, hogy az értelem képes az akaratot helyes irányba visszaterelni. Az akarat úgy születik, hogy egy képzet a megújuló kíváncsiság tárgyává válik. Az emberi figyelem megszokásból tér vissza ehhez a képzet-hez. A megszokás pedig nem más, mint egy akarati döntésmechanizmus működése. Ahogy az akarat tárgya felé a megszokás irányított, így attól egy racionális döntéssel képes vagyok eltérni. Ágoston kezdeti voluntarista álláspontját Pelagius használja fel később *A természetről* gondolatmenetében.

A pelagiánus vita tulajdonképpen 412-ben kezdődött Caelestius ellen, majd 415-től magával Pelagiusszal, később a pelagiánus Eclanumi Juliánusszal szemben folytatódott. A vita tárgyát három kérdés köré lehet csoportosítani: az emberi természet és a teremtés, az átöröklődő bűn és a rossz oka, természete, végül a kegyelem és érdem természete. A platóni sémát, amelyben a lét a jóval és az igazzal azonosítódik, Plótinosz formálja tovább, amikor a létezés megelőző Léte azonosítja az Eggyel, ami a legfőbb Jó is. Ágoston, ahogy a *Vallomásokban* írja, ugyan a „platonikus könyvekben megtalálta az örök Ige istenségét, de nem a megtestesült Ige alázatát”.⁷ Az idézett műben megismert, vágyott

⁷ *Vallomások* 193.

és szeretett, de ugyanakkor félelmet keltő istenkép *A szentháromságról* c. munkájában teljesedik ki a niceai zsinaton (325.) elfogadott dogmákkal egyetemben.

Az egyetlen isteni létezővel azonosított legfőbb jó, a keresztények Teremtője mellett nem jelenhet meg ugyanilyen súllyal a rossz, mert akkor az a teremtő mindenhatóságát és istenségét korlátozná. Mani követőinek tana a keresztény tanítás logikáját alapjaiban tette érvénytelenné. Következésképp nem lehet olyan kijelentést tenni, hogy a rossz van, a rossz létezik, vagy hogy mi a rossz. Csak arra lehet rákérdezni, hogy honnan származik. Ágoston, de Pelagius is Pál leveleihez visszanyúlva jelentik ki, hogy a bűn, a rossz Ádám tetteivel jött be a világba. Ádám tettét Ágoston kevélységgént, vagyis az önhatalmától megittasult ember viselkedéseként értelmezi. Pedig az emberi tudás az isteni bölcsességhez képest tudatlanság.⁸ Ádám bűne, az eredendő bűn következménye a halál. Ennek következtében lényeges változásokat szenvedett a bűnbeesés előtti Ádámban a még halhatatlan emberiség természete. A bűneset után csak a kegyelem által lesz újra azzá, ami volt. Az eredendő bűn a szaporodás útján terjed, emberről emberre, jelenti ki Ágoston, így a bűn átöröklött bűn lesz nála, mert a szexuális ösztön nem lehet teljesen mentes az érzékiség bűnétől. Látható, hogy a bűnösség állapotának fenntartása a testiséghez kötött. Ez viszont arra enged következtetni, hogy egyazon bűnös lélek vagy egy előzetesen már létező lélek lesz megfertőzve, vagy a másik lehetőség az, hogy a lélek materiális természetű. Ágoston nem oldja meg megnyugtatóan ezt a problémát. Ha az átöröklődő bűn a szaporodással van összekötve, akkor egyrészt a szaporodás lesz bűnös cselekedet, mert megsokszorozza az elkövetett vagy elszenvedett fájdalmat, másrészt a megszületett csecsemők is bűnösen jönnek a világra. Az egész emberiség vétkezett Ádámban, jelenti ki Pál apostol után Ágoston, és ez alól az újszülöttek sem kivételek. A keresztség szentsége így felértékelődik azáltal, hogy az újszülött esélyt nyer a megtisztulásra. Pelagius képtelen gondolatnak tartotta a szaporodást összekötni a Fiú általi teremtéssel, ezt a fogalmi aszimmetriát még a csecsemők bűnössége sem hozhatja egyensúlyba.

Pelagius a 405. körül keletkezett, a páli levelekhez fűzött kommentárjában úgy véli, elkövetett bűneink Ádám vétkének csak utánzatai. A teremtő tudja, hogy mire képes az ember, ismeri határait, nem kérhet – mert akkor nem lenne igazságos – olyant, amit az ember ne tudna véghezvinni. A teremtmény képes különbséget tenni a jó és a rossz között, képes arra, hogy az egyiket válassza, a másikat pedig elkerülje. Beleegyezés nélkül nincs bűn. Akarni kell a rosszat, és el is kell tudni követni azt. Csak így lehet igazságos az isteni büntetés vagy jutalmazás. A teremtésben az

⁸ *Vallomások*. 349., illetve 1Kor 13,9.

ember lényegileg jónak és szabadnak teremtett. Azt állítani, hogy egy titokzatos gyengeség elrontotta ezt a természetet, így téve azt alkalmatlanná küldetése beteljesítésére, az az isteni jóság káromlása lenne.

Az emberi természet az istenit tükrözi, az isteni szándékot váltja valóra. Isten utólagosan nem avatkozhat bele az emberi természetbe, mert az egyrészt eredeti szándéka hiányosságára utalna, másrészt az emberi szabadság eredendő autonómiáját korlátozná, sértené meg. Ebben az elképzelésben a bűnbeesés előtti emberi természet és a bűnbeesés utáni emberi természet között nincs lényeges különbség. Minden csecsemő születése a teremtő aktust ismétli, tükrözi az időben.

A bűnbeesés nem más, mint a bűnnek az emberi tudatban teljes súllyal való megjelenése. Valóban megváltozott akkor az ember, de természetében nem következett be lényegi változás. Pelagius nem számol azzal, vagy ha igen, nem tulajdonít jelentőséget a bűn egzisztenciális faktuma és az emberi természet között felmerülő új viszony természetének. A bűn választása szándékos választás és tett a Teremtő ellenében. A morális autonómia nem fogad el semmilyen mentséget. A Teremtő kegyelme az írások tanításaiban, valamint a tízparancsolatban nyilvánul meg. Nem egy belülről jövő segítség, hanem az ember választásainak függvénye. Segít választani, megmondja, hogy mi a jó, Krisztus által pedig megmutatja, hogy melyik az igaz út. Az ember szabadon dönthet abban, hogy elfogadja vagy elutasítja Krisztus kereszthalálát. Képes felfogni és megérteni mindezeket a dolgokat, mérlegelni tudja, hogy melyik utat válassza, döntése megmásíthatatlan és vissza nem vonható. Krisztus példát mutatott, megerősítve az emberekben a természetes jóságot és akaratot.

Az emberben megvan az öntökéletesítés képessége, mondja továbbá Pelagius. A tökéletesség már itt a földön, az emberi természet határain belül is elérhető és megvalósítható cél. Az üdvösség már itt a földön elérhető és beteljesíthető. A földi lét keretei között már meg lehet tapasztalni a Pokol szörnyűségét vagy a paradicsom gyönyörűségét. A rosszat választani folyamatosan, elutasítani Isten kegyelmét és Jézus Krisztus kereszthalálát, az az emberi természettel való folyamatos szembeszegülés is lenne. Az emberi természetén keresztül pedig az isteni jóság és a teremtés értelme lenne kétségbe vonva, vagyis az istenkáromlásnak számítana. Aki a Pokol szörnyűségét választja, az tudatosan választja a legnagyobb büntetést: a reménytelenséget. Aki az élet célját kétségbe vonja, avagy a reménytelenséget teszi meg célul, az már a bűnhődés, a Pokol szörnyűségét is magáévá tette.

Az akarat alapja, indítéka az ember teremtett testi természete és az lélek. Ha az emberi természet alapvetően jó, és lehetőség van szabadon választani a jót vagy a rosszat, akkor el lehet mondani, hogy bár két dimenzió uralja az emberi jellemet, mégis a jó

az, amelyik túlsúlyban van. Ha az ember rendelkezik döntési autonómiával, akkor cselekedeteinek terepe, a világ szintén autonóm entitássá válik. Az ember belső és külső szabadsága egyformán kiteljesíthető. A világ nem ellenséges terep többé. Jézus választása, a kereszthalál épp a külső szabadság igenlésének lehetőségét mutatta meg. Ha Jézus Krisztusban az emberi természet alapvető jósága dicsőül meg, akkor Iskariótai Júdás tettében és sorsában a rossz választásának következménye mutatkozik meg. Jézus Krisztus halálában benne rejlik a feltámadás örömhíre, Júdás öngyilkossága a pokolbüntetés abszolút igénylése. Pelagius gondolatainak következménye, hogy a teremtmény kikerül az isteni gyámság alól. Az Atya a Fiú példájával hozzájárul az emberi cselekedet megválasztásához, de nem lesz annak részese. Az ember tettei tudatos értelmi aktuson alapulnak, nincs helye bennük a csodának, a természetfelettinek vagy egy másik természet akaratának. Krisztus kereszthalál előtti félelme, gyengesége természetes emberi gyengeség volt. Feltámadásában azonban már isteni természete mutatkozott meg. Ezért volt képes a niceai hitvallás megfogalmazása szerint eltemetése után alászállni a poklokra, és harmadnapra halottaiból feltámadni. A Gonoszt csak ő tudta legyőzni, ő, aki létrehozta.

A bűn kérdése az, amelyben Ágoston radikálisan eltér Pelagiusától, és amelyből a kegyelem, valamint az érdem fogalmait kibontja és bevezeti a keresztény teológiába. Már a pelagiánus vita előtt felmerülnek ezek a fogalmak, de csak a vita során nyernek határozott körvonalat. A bűn természetünk részévé vált, jelen van döntéseinkben, cselekedeteinkben, gondolkozásunkban. A bűn megbénít, elgyengít. A bűn folyamatos jelenlétének következtében prediszponáltak leszünk a rossz választására. Gyengeségünk természetes állapotunkhoz képest minőségi romlást jelent, az isteni ítélőszék előtt már eleve vétkeseknek bizonyulunk. A bűnnek ezt a három – betegség, hatalom, vétek – megjelenési formáját térképezi fel Ágoston.

A rossz befolyásának Isten kegyelme vethet véget. A predestináció ágostoni elképzelését hevesen támadták a kor teológusai, de a reformáció korában újból előtérbe kerül, és Kálvin tanításában központi helyet foglal el.

Pelagius elképzelésével ellentétben az ágostoni teremtmény passzivitásra van kárthatva, pontosabban képtelen sorsán változtatni, azt várja, hogy megváltsák. Egy olyan világban, ahol az emberi létezés értelmét az üdvözülés reménye adja, ez a passzivitás nem enged egy percnyi nyugalmat sem, nem engedi meg a beletörődést, nem alakulhat ki a lélek belső békéje. A teremtmény itt – jobban, mint bármely más elképzelésben – saját bűnösségével van elfoglalva. Ha már kiiktatni vagy meghaladni nem tudja, akkor azon igyekszik, hogy minél részletesebben feltárja, felfedje természetét. Amely egyúttal az emberi akarat romlottságának,

bűn általi megfertőzöttségének felismerésével jár. A folyamatos lelkiismeret-vizsgálatnak minden bizonnyal terapeutikus funkciója is van.

Az Ágoston teremtette helyzet a Pelagiuséhoz hasonlóan maga is határhelyzet. Tehetetlenségre vagyunk ítélve, és ez két irányban működik. Egyrészt az ember képtelen a bűnösségtől megszabadulni, másrészt rá van utalva a kifürkészhetetlen Isten kegyelmi ajándékára, amelyről tudja, hogy eleve nem érdemelte ki. A világ átláthatatlan, és ha a lélek belső világa, az emberi természet is annak bizonyult, ha az ember számára érthetetlen, akkor erre a helyzetre illik, mindennél jobban, Pál apostol azon kijelentése miszerint: „Hitben járunk, nem látásban.”⁹ Elfogadva a Szentlélek ajándékát, az a lélek szabadságával ajándékozza meg az embert.¹⁰ Ha a hit nem elég erős, ha a kegyelem nem remélt ajándék, akkor folyamatos önsajnálát vagy a bűnösség tényének mind erősebb tagadása olyan torz lelkiismeretet hoz létre, amely kiszámíthatatlan cselekedeteivel veszélybe sodorja mások hitét is. De erről az állapotról a pszichoanalízis fontos és következményeiben még nem eléggé feltárt kijelentéseket tett korunkban.

A rossz, mondja Ágoston, léthiány. Az akaratnak a legfőbb jótól, vagyis a teremtőtől való elfordulása. Ez az elfordulás a semmi felé tart, a lét teljes hiánya felé. Ez a semmi nem azonos azzal, amiből a világ teremtődött, amiből tehát a teremtmény is. A kezdeti semmi, amely a teremtés teljességére utal, nehézséget támaszt a rossznak mint privációnak, a semmi felé való irányulás értelmezésének, a rossz pozíciójának meghatározására. Ágoston nem tudja elképzelni, hogy az akaratú döntések, az igazságosság ne legyen kiszolgáltatva a hajlamnak, vágyaknak, indulatnak, a szokásoknak. Az ember nem képes saját akaratával boldogulni. Isten kegyelme mint meg nem érdemelt ajándék segít az embernek a jó felé való törekvésében. A kegyelmi ajándékot pedig Isten kifürkészhetetlen akaratából vagy megkapjuk, vagy nem. Az ember már eleve kiválasztott a kárhozatra vagy az üdvösségre. A kiválasztás minden érdemet megelőz. A kegyelem elveszithetetlen és ellenállhatatlan erő. A kegyelem létének biztosítéka, mondja Ágoston, az, hogy léteznek kegyelemmel teljes, következetesen jó emberek. Pelagius szerint ez csak azt bizonyítja, hogy ezek az emberek következetesen és szabad akaratból a jót választották, tehát már itt a földön elnyerték az üdvözülés ígértét. Az, hogy az akarat Isten felé fordulhat, kegyelmi ajándék. Ágoston szerint az optimális konfiguráció akkor jön létre, amikor a természetes akarat és Isten kegyelmi segítsége összhangba kerül. A szabadság a kegyelemmel ellentétben olyan erő, amire az ember képtelen szert tenni. A bűnös természet eleve gyengén jön a világra. Nem birtokol-

⁹ 2Kor 5,7.

¹⁰ Vö. 2Kor3,17.

hatja soha teljes mértékben a szabadságát. A földi lét ideje, az idő és a szabadság között nem tételezhető fel kapcsolat. A természetben gyökerező jog, de még a hagyomány vagy polgári jogrend sem tudja ezért a szabadságot szavatolni. Amit nem birtoklunk teljes mértékben, azért felelősséget nem vállalhatunk. Krisztusban a Teremtő Atya biztosítékot vállalt a rosszért. Benne lehetjük meg szabadságunkat. A hit igazsága, amit az evangélium tár fel, tartalmazza a szabadságot.

Szent Ágoston szerint azonban a természetünk részévé vált és a folyamatosan átöröklött bűnösség megakadályozza az embert, hogy tisztán lássa a hit igazságait, hogy azt lássa, és úgy, ahogy és amit a preadamita ember látott, Isten közvetlen kinyilatkoztatását. Akkor képesek voltunk értelmünkkel felfogni az Ige örökkévalóságát, most csak a Szentlélek folyamatos munkálkodásának lehetünk tanúi a történelemben. Akaratunk szilárdan kitartott az isteni jóság mellett, és nem ismertük a halált. Ezt az állapotot rombolta szét, fokozta le a bűnbeesés aktusa. Ha a bűnbeesés előtt Ádám még láthatta Isten arcát, később már csak néhány üdvözült elragadtatott pillanataiban vált ez lehetővé. A preadamita ember számára tudásként volt jelen az örökkévalóság, a végtelen értelem és akarat. A kiűzetés után ennek a tudásnak halvány visszfénye maradt meg, a sejtelem. Másrészt az elmondottak nem magyarázzák meg kellőképpen a jó és rossz jelenlétének eredetét a világban. Pontosabban az, hogy az első ember visszaélt az akarat szabadságával, inkább egy képesség képesítésének története, amely történet következménye azonban a halál, és történetiségünk.

Ha az akaratszabadság problémáját akarjuk megérteni, akkor azt az idő, a halál problematizálásával tehetjük leginkább. Az, hogy akaratunk maximájává a jó maximáját tettük meg, ha az erkölcs és az éthosz alapjává egy olyan értékrendet állítottunk, amelyet a jó, a beteljesedett jó ural, az nem a jó vagy a rossz természetéről mond valamit, hanem egy kultúra, egy társadalom berendezkedéséről, struktúrájáról.

Pelagius és Szent Ágoston az ember és Isten közötti viszony egy-egy vonatkozását élezték ki. Pelagius az emberi akaratszabadságnak adott nagy teret, míg Ágoston az isteni közreműködést tette hangsúlyossá. Pelagius felfogásában a bűn nem a szabad akarat helytelen használatából ered, és nem egy olyan természetes hajlam, amely az akaratot gyengíti. A rossz nem léthiány, ahogy Ágoston tanítja, de nem is válik világmagyarázó elvvé. A teremtett ember Pelagius tanításában mindvégig megőrzi természetének eredendő jóságát. A bűn a bűnbeesés következménye, tehát egy későbbi állapotot tükröz. A bűn és a rossz történeti képződmény, és mint ilyen, esetleges. A jó mint a rossz felől elgondolt választási lehetőség maga is történeti képződmény és esetleges. A jó választását az emberi természet eredendő jósága és a

feltámadás reménye, valamint Krisztus feltámadásának bizonyossága igazolja. A rossz választására azonban nincs kellő magyarázatunk. Mégis két dolgot tudunk vele kapcsolatosan. Teremtett entitás, és a szabad akarat értelemadó alapjává válhat. Továbbá természete tartalmazza az időt. Az, hogy a kiüzetés előtt is a kertben volt, azt jelzi, hogy több is tud lenni, mint a rossz, ami bűnössé tesz. Azt hiszem, itt érhető tetten a Gonosz. (Lám, Krisztus is számol vele, hisz miután az emberi jóval és rosszal leszámolt, szükségét érzi a pokolra-szállásnak is.) Iskariótai Júdás tettében, öngyilkosságában érhető tetten a gonosz, Krisztus pokoljárása utal archaikus létére.

Azt gondolom, hogy a rosszat a történelem esetlegességeként elgondolni hiba volna, alábecsülnék jelentőségét. Ágoston gondolata, miszerint az egész emberiség egyetemesen bűnös, a rossz makacs jelenlétére utal. Elképzelése, hogy ez az idő kérdésének feloldásában maga is feltárul, reményt keltő. Felelősségünk súlyát pedig az idő kérdésének megoldása nélkül nem mérhetjük fel.

Az isteni igazságosság – mondja Ágoston – csak a történelem egységes szemléletében mutatkozik meg. Amit egyik korszak embere bűnösnek lát, az egy másik korszakban erénynek minősül. Az ember így nem tehet sem korára, sem a történelemre vonatkozólag értelmes megállapítást. Az egyéni sors történet is csak a halállal válik teljessé.¹¹ Akár azt is mondhatnánk, hogy Ágoston ahistorikus. Mégis felfogásában nagy szerepet játszik a világban meglevő harmónia, rend gondolata. Ahogy az igazság ebben a harmóniában megnyilvánul, úgy nyilvánul meg az igazság örökkévalósága az emberi lélek számára. Ez azonban hozzáférhetetlen, mint a történelem értelme. Ha az örökkévalóságban megnyilvánuló jót csak a kegyelem be nem jelentett segítségével érhetjük el, akkor csak a saját időnk feltárása marad számunkra, ami viszont születésünktől fogva a bűn jegye alatt áll. Ám az időt is hasonló struktúrában képzelem el Ágoston. Akár egy vers szakaszainál, mindig az egésznek csak egyik részénél időzünk. Az az egy rész, amit a lélek figyelme próbál megragadni, őriz valamit az örökkévalóság mozdulatlanlanságából. Természetesen kérdéses az, hogy erre a csiptenyi örökkévalóságra lehet-e egy időkonceptiót építeni, vagy abban értelmet találni. Vagy megmaradunk a rossz hatalma alatt álló életnél, vagy elfogadjuk annak értelmetlenségét. Mert miért szövögesse annyi esemény szálát az ártatlanul bűnhődők sokasága, ha sem az elkárhozók, sem az üdvözültek kategóriájába nem illenek bele?

¹¹ A mi esztendőink akkor lesznek majd teljesekek, ha már teljesen nem lesznek. Vö. *Vallomások*. 358.

Irodalom

- Augustinus, Aurelius: *Vallomások*. Gondolat, Budapest, 1982.
- Augustinus, Aurelius: *A szentháromságról*. Szent István Társulat, Az apostoli szentszék könyvkiadója, Budapest, 1985.
- Szent Ágoston: *A boldog életről. A szabad akaratról* Európa, Budapest, 1989.
- Békés Gellért: *Istenkeresés. Új utak a mai teológiában*. Szent Gellért Hittudományi Főiskola, Pannonhalma, 1991.
- Chadwick, Henry: *A korai egyház*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Frenyó Zoltán (gond.): *Az isteni és az emberi természetről* I–II. Görög egyházatyák. Atlantisz, Budapest, 1994.
- Platón: *Összes művei*. II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- Plótinosz; *Az egyről, a szellemről és lélekről Válogatott írások* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Ricoeur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- Szent Biblia, (ford. Károli Gáspár) Budapest, 1990.